

MR 12/12/24 punt 12

**BRUSSELS HOOFDSTEDELIJK
GEWEST**

**Besluit van de Brusselse
Hoofdstedelijke Regering**

REGION DE BRUXELLES-CAPITALE

**Arrêté du Gouvernement de la
Région de Bruxelles-Capitale**

**12/12/2024 - BESLUIT VAN DE BRUSSELSE
HOOFDSTEDELIJKE REGERING TOT
INSTELLING VAN DE PROCEDURE TOT
INSCHRIJVING OP DE BEWAARLIJST VAN
HET WERK 'DE RIJPHEID' EN TOT NIET-
INSTELLING VAN DE PROCEDURE TOT
BESCHERMING ALS MONUMENT EN ALS
LANDSCHAP VAN HET GEHEEL VAN HET
PLEIN BEGREPEN TUSSEN DE
HOUTMARKT, DE RAVENSTEINSTRAAT,
DE WARANDEBERG EN DE
TWAALFAPOSTELNENSTRAAT OP HET
GRONDGEBIED VAN BRUSSEL.**

De Brusselse Hoofdstedelijke Regering,

Gelet op het Brussels Wetboek van Ruimtelijke
Ordering (BWRO), artikelen 210 en 222;

Gelet op het voorstel tot bescherming als
monument en als landschap van het geheel
van het plein begrepen tussen de Houtmarkt,
de Ravensteinstraat, de Warandeborg en de
Twaalfapostelenstraat op het grondgebied van
Brussel, geformuleerd door de Koninklijke
Commissie voor Monumenten en
Landschappen (KCML) in haar zitting van 9
september 2024;

Gelet op het ontvangstbewijs voor volledig
dossier verzonden aan de KCML op 13
september 2024 en de kopieën ter
kennisgeving in overeenstemming met artikel
222, § 2 van het BWRO;

1. Context

Overwegende dat deze aanvraag tot
bescherming ingediend werd als reactie op het
project van de Stad Brussel om het plein
opnieuw in te richten;

Overwegende dat een aanvraag tot
stedenbouwkundige vergunning met als
voorwerp 'De renovatie van gevel tot gevel van
de Houtmarkt, de Ravensteinstraat, de baron
Hortastraat, de Warandeborg en de
Twaalfapostelenstraat' ingediend werd op
02/08/2024 door de Stad Brussel bij
Urban.brussels, en dat die volledig verklaard
werd op 16/09/2024;

Overwegende dat deze vergunningsaanvraag
volgt op renovatiewerken die momenteel aan
de gang zijn aan metrostation 'Centraal
Station', zijn rechtstreekse toegangen vanuit de
openbare ruimte en zijn toegankelijkheid voor

**12/12/2024 - ARRÊTÉ DU
GOUVERNEMENT DE LA RÉGION DE
BRUXELLES-CAPITALE ENTAMANT LA
PROCEDURE D'INSCRIPTION SUR LA
LISTE DE SAUVEGARDE DE L'ŒUVRE
« LA MATURITÉ » ET N'ENTAMANT PAS
LA PROCÉDURE DE CLASSEMENT
COMME MONUMENT ET COMME SITE DU
SQUARE COMPRIS ENTRE LE MARCHÉ
AU BOIS, LA RUE RAVENSTEIN, LA RUE
MONTAGNE DU PARC ET LA RUE DES
DOUZE APÔTRES SITUÉ SUR LE
TERRITOIRE DE BRUXELLES**

Le Gouvernement de la Région de Bruxelles-
Capitale,

Vu le Code bruxellois de l'aménagement du
territoire (CoBAT), les articles 210 et 222 ;

Vu la proposition de classement comme
monument et comme site de la totalité du
square compris entre le Marché au Bois, la
rue Ravenstein, la rue Montagne du parc et la
rue des Douze Apôtres situé sur le territoire
de Bruxelles, formulée par la Commission
royale des Monuments et Sites (CRMS) en
séance du 9 septembre 2024 ;

Vu l'accusé de réception de dossier complet
adressé à la CRMS en date du 13 septembre
2024, ainsi que les copies notifiées
conformément à l'article 222 § 2 à 8 du
COBAT ;

1. Contexte

Considérant que cette demande de
classement a été introduite en réaction au
projet de réaménagement du square prévu par
la Ville de Bruxelles;

Considérant qu'une demande de permis
d'urbanisme ayant pour objet « Rénover de
façade à façade le Marché au Bois, la rue
Ravenstein, la rue Baron Horta, la rue
Montagne du Parc et la rue des Douze
Apôtres » a été introduite le 02/08/2024 par la
Ville de Bruxelles auprès d'Urban.brussels, et
a été déclarée complète le 16/09/2024 ;

Considérant que cette demande de permis
d'urbanisme fait suite aux travaux en cours de
renovation de la station de métro « Gare
Centrale », de ses accès directs depuis
l'espace public et de son accessibilité aux

personen met beperkte mobiliteit; dat hoewel het project geen grote impact heeft aan de oppervlakte op lange termijn, de werfinstallaties wel een grote impact hebben en ze het uitzicht en de structuur tijdelijk grondig veranderd hebben;

Overwegende dat het dus terecht is dat de Stad Brussel gebruik wenst te maken van de gelegenheid om het geheel van de openbare ruimte opnieuw in te richten in overeenstemming met de huidige behoeften en uitdagingen;

Overwegende dat de Stad Brussel de openbare ruimte wenst om te vormen tot een inclusieve, open en vloeiende omgeving die toegankelijk is voor iedereen, die een rustig en veilig verkeer voor voetgangers en fietsers mogelijk maakt;

2. Motivering van de aanvraag:

Overwegende dat de KCML haar beschermingsvoorstel motiveert op basis van het artistieke, historische, esthetische, stedenbouwkundige en landschappelijk belang van het plein op de volgende manier:

- het is een bijzonder opmerkelijk voorbeeld van een historische openbare ruimte die werd gecreëerd als onderdeel van de grote herontwikkeling van de historische wijken tussen de beneden- en bovenstad en de creatie van de Noord-Zuidverbinding;

- het plein is een zeer representatief voorbeeld van het soort pleinen dat vanaf het midden van de 19de eeuw een belangrijk onderdeel werd van het vocabulaire van grote stadsontwikkelingsprojecten, onder andere in Parijs, onder impuls van baron Haussmann;

- het plein was bestemd om de beeldhouwde groep "De Rijpheid" van de beroemde kunstenaar Victor Rousseau tentoon te stellen, die de stad speciaal voor deze plek had aangekocht, en het past perfect in deze traditie. Het is het resultaat van een nauwe samenwerking tussen drie beroemde figuren in hun respectieve vakgebieden: de stadsarchitect François Malfait (1872-1955) voor het plan, de landschapsarchitect Jules Buysens (1872-1958) voor de beplanting en de beeldhouwer Victor Rousseau (1865-1954) voor het kunstwerk;

- De Stad kocht het kunstwerk speciaal voor deze locatie in deze prestigieuze wijk, die net volledig herontwikkeld is en waar de meest prestigieuze instellingen uit de financiële wereld gevestigd zijn;

personnes à mobilité réduite ; Bien que le projet n'ait pas d'impact majeur à terme en surface, les installations de chantier interviennent lourdement et ont provisoirement complètement changé la face et la structure de l'espace. ;

Considérant qu'il est donc légitime que la Ville de Bruxelles souhaite profiter de la situation pour réaménager l'ensemble de l'espace public en accord avec les besoins et enjeux actuels ;

Considérant la volonté de la Ville de Bruxelles de redéfinir l'espace public actuel en un lieu inclusif, ouvert et fluide, accessible à toutes et tous, facilitant une circulation apaisée et sécurisée pour les piétons et les cyclistes ;

2. Motivation de la demande :

Considérant que la CRMS motive la proposition de classement sur base des intérêts artistique, historique, esthétique, urbanistique et paysager du square de la manière suivante :

-il s'agit d'un exemple particulièrement remarquable d'un espace public historique réalisé dans le cadre des grands travaux de réaménagement des quartiers historiques situés entre la ville basse et la ville haute et de la création de la Jonction Nord-Midi;

- Le square constitue un exemple tout à fait représentatif de la typologie des squares qui, à partir du milieu du XIXe siècle, deviennent un élément important du vocabulaire des grandes opérations urbanistiques, notamment à Paris, sous l'impulsion du baron Haussmann;

- Destiné à mettre en scène le groupe sculpté dit « la Maturité » du célèbre artiste Victor Rousseau, que la ville avait acquis spécialement pour cet endroit, le square s'inscrit parfaitement dans cette tradition. Il est le fruit d'une collaboration étroite entre trois acteurs célèbres dans leur domaine respectif : l'architecte de la Ville François Malfait (1872-1955) pour le plan, le paysagiste Jules Buysens (1872-1958) pour les plantations, et le sculpteur Victor Rousseau (1865-1954) pour l'œuvre d'art ;

- La Ville a acquis l'œuvre d'art spécialement pour ce lieu dans ce quartier prestigieux qui vient d'être entièrement réaménagé et qui accueille les instances les plus prestigieuses du monde financier ;

- Tegen die tijd was Victor Rousseau al een zeer gerenommeerd kunstenaar en een protagonist van de symbolistische beweging. Het was op het hoogtepunt van zijn artistieke carrière, kort nadat hij tot lid van de Academie van België was verkozen en de Grote Prijs voor beeldhouwwerk van Rome had ontvangen, dat hij het monument 'De Rijpheid' ontwerpt, waarvan de artistieke en esthetische kwaliteiten ruim gewaardeerd worden in de kunstwereld;

- Het project voor het plein werd toevertrouwd aan de architect van de Stad, François Malfait, die in 1911 als architect bij de Stad kwam werken en in 1916 benoemd werd tot vaste architect van de Stad, terwijl het project voor het plein werd uitgevoerd. Tijdens deze periode werkte Malfait aan verscheidene projecten in deze snel ontwikkelende wijk. Zijn architectuur wordt gekenmerkt door een grote gevoeligheid voor de stijlen uit het verleden en een opmerkelijk vermogen om zich aan te passen aan de beperkingen van de locatie. Zijn ontwerp voor het plein getuigt ook van dit grote vermogen om met het stedelijk weefsel te werken. Hij slaagde erin om een restruimte om te vormen tot een leesbare en kwaliteitsvolle ruimte die perfect is afgestemd op de onmiddellijke omgeving en op de stedelijke context van de wijk als geheel;

- Jules Buyskens nam ook deel aan het project als Inspecteur van de Dienst Plantsoenen en Promenades van de Stad Brussel, een functie die hij bekleedde van 1904 tot zijn pensioen in 1937;

- De nauwe samenwerking en uitwisselingen tussen deze drie protagonisten waren uniek en resulteerden in een bijzonder opmerkelijke stedelijke ruimte waar alle elementen (kunst, architectuur, beplanting) in harmonie, samenhang en evenwicht op elkaar inwerkten;

3. Analyse van de Regering

Overwegende dat het plein werd ingehuldigd op 20 december 1922; dat het een driehoekige vorm heeft met afgeronde hoeken die het resultaat is van de restruimte die is ontstaan uit de Ravensteinstraat, de Warandeborg, de Twaalfapostelenstraat en de Houtmarkt; dat op het hoogste gedeelte van het plein, in de noordoostelijke hoek, de monumentale beeldengroep 'De Rijpheid' van Victor Rousseau staat;

A. Het beeldhouwwerk 'De Rijpheid' van Victor Rousseau:

Overwegende dat, volgens dezelfde historische studie, Victor Rousseaus 'De

- Victor Rousseau est, à cette époque déjà, un artiste très renommé et un protagoniste du courant symboliste. C'est au sommet de sa carrière artistique, peu après avoir été élu membre de l'Académie de Belgique et avoir reçu le Grand Prix de sculpture de Rome qu'il conçoit le monument *La Maturité*, dont les qualités artistiques et esthétiques sont largement appréciées dans le monde de l'art ;

- Le projet du square fut confié à l'architecte de la Ville, François Malfait, qui entra à la Ville comme architecte en 1911 avant d'être désigné architecte de la Ville à titre définitif en 1916, pendant la réalisation du projet du square. Malfait intervient à cette époque à plusieurs reprises dans ce quartier en plein développement ; Son architecture se caractérise par une grande sensibilité pour les styles du passé et une capacité d'adaptation remarquable aux contraintes du lieu. Son dessin du square atteste aussi de cette grande habileté à s'articuler sur le tissu urbain. Il parvient à aménager un espace résiduel en un espace lisible, de grande qualité qui s'articule de manière fine à son environnement immédiat, et au contexte urbain à l'échelle du quartier ;

- À son tour, Jules Buyskens participe au projet en tant qu'Inspecteur des Plantations et des Promenades de la Ville de Bruxelles, poste qu'il occupe de 1904 jusqu'à son départ à la retraite, en 1937 ;

- La collaboration étroite et les échanges entre ces trois protagonistes sont uniques, et ont pour résultat un espace urbain particulièrement remarquable où tous les éléments (art, architecture, plantations) interagissent en accord, cohérence et équilibre ;

3. Analyse du Gouvernement

Considérant que le square fût inauguré le 20 décembre 1922 ; qu'il a une forme triangulaire aux angles arrondis qui est le fruit de l'espace résiduel résultant des rues Ravenstein, Montagne du Parc, des Douze Apôtres et Marché au Bois ; que sur la partie la plus haute du square, dans l'angle nord-est, est situé le groupe sculpté monumental « *La Maturité* » de Victor Rousseau.

A. L'œuvre *La Maturité* de Victor Rousseau:

Considérant que, toujours suivant la même étude historique, l'œuvre *La Maturité* de

Rijpheid duidelijk deel uitmaakt van de idealistische stroming van het symbolisme. In tegenstelling tot realisme en naturalisme streeft idealistische kunst naar het belichamen van geïdealiseerde schoonheid; het werk wordt gezien als een medium voor morele waarden en essentiële waarheden, onveranderlijk en universeel, overgebracht door een perfecte harmonie van verhoudingen. Door middel van zes figuren die op verschillende leeftijden zijn afgebeeld, materialiseert Victor Rousseau zijn visie op het idee van volwassenheid als een absoluut, universeel en tijdloos begrip. De man in het midden van de groep belichaamt het geïdealiseerde beeld van volwassenheid: een man van rijpe jaren die met sereniteit en wijsheid het leven aanschouwt dat zich voor zijn ogen ontvouwt.

De vrouw met de blote borsten, die een oogst van bloemen en fruit door de compositie verspreidt, zou eerder geassocieerd kunnen worden met het beeld van de moedergodin, voedend en vruchtbaar. De vier jonge figuren zouden allegorieën kunnen zijn van drie toestanden die kenmerkend zijn voor de jeugd: ontwakken, vereniging en afstoting.

Gezien het feit dat *'De Rijpheid'* in de historische context waarin het werd gemaakt waarschijnlijk werd opgevat als een geïdealiseerd beeld van het gezin en, bij uitbreiding, van de bestendiging van de cyclus van het leven, met de personificatie van het idee van rijpheid door de voorstelling van een man in de bloei van zijn leven en zijn vrouw, een symbool van vruchtbaarheid, beide sereen naar hun kinderen kijkend die afgebeeld zijn in de verschillende kenmerkende houdingen van de jeugd;

Overwegende het Brusselse actieplan voor gendermainstreaming en gelijkheid van vrouwen en mannen, en in het bijzonder actie 24 gericht op het verhogen van de waarde van vrouwelijk erfgoed, evenals actie 27 gericht op het verminderen van genderongelijkheden in het vertellen van de geschiedenis van de architectuur, is het van cruciaal belang om een genderperspectief te hanteren bij beslissingen over het behoud en de herinrichting van openbare ruimten. Dit plan benadrukt het belang van het uitbannen van genderstereotypen uit het verleden en het zichtbaar maken van de bijdrage van vrouwen aan de materiële cultuur en de stadsgeschiedenis. Deze heroverweging van openbare kunstwerken is nodig om een meer inclusieve en evenwichtige weergave van de geschiedenis van onze stad te bevorderen;

Overwegende dat de aankoop van het monument van Victor Rousseau door de Stad in 1913 het principe van de standbeeldenmanie illustreert. De argumenten die het College

Victor Rousseau s'inscrit nettement dans la tendance idéaliste du symbolisme. À l'opposé du réalisme et du naturalisme, l'art idéaliste entend incarner une beauté idéalisée ; que l'œuvre est perçue comme le véhicule de valeurs morales et de vérités essentielles, immuables et universelles, transmises au travers d'une parfaite harmonie des proportions. qu'au travers de six figures représentées à différents âges de la vie, Victor Rousseau matérialise sa vision de l'idée de maturité, en tant que notion absolue, universelle et intemporelle. L'homme assis au centre du groupe incarnerait l'image idéalisée de la maturité: un homme d'âge mûr contemplant, avec sérénité et sagesse, la vie s'épanouir sous ses yeux.

La femme, à la poitrine dénudée, qui reprend des moissons de fleurs et de fruits à travers toute la composition, peut plus aisément être associée à l'image de la déesse-mère, nourricière et féconde. Les quatre figures juvéniles pourraient être des allégories de trois états caractéristiques de la jeunesse : l'éveil, l'union et le rejet.

Considérant que dans son contexte historique de création, l'œuvre *La Maturité* était vraisemblablement comprise comme une image idéalisée de la famille et, par extension, de la perpétuation du cycle de la vie, avec la personnification de l'idée de maturité, à travers la représentation d'un homme dans la force de l'âge et de sa femme symbole de fécondité, tous deux contemplant sereinement leurs enfants figurés dans différentes attitudes emblématiques de la jeunesse.

Considérant le plan d'action bruxellois de gender mainstreaming et d'égalité entre les femmes et les hommes, et plus particulièrement l'action 24 visant à valoriser le matrimoine, ainsi que l'action 27 visant à réduire les inégalités de traitement entre les sexes dans la narration de l'histoire de l'architecture, il est crucial d'adopter une perspective de genre dans les décisions de conservation et de réaménagement des espaces publics. Ce plan met en lumière l'importance d'éliminer les stéréotypes de genre hérités du passé et de rendre visible la contribution des femmes à la culture matérielle et à l'histoire urbaine. Cette réévaluation des œuvres publiques est nécessaire pour favoriser une représentation plus inclusive et équilibrée de l'histoire de notre ville.

Considérant que l'acquisition du monument de Victor Rousseau par la Ville en 1913 illustre le principe de la statuomanie. Les arguments employés par le Collège pour

gebruikte om deze aankoop en de plaatsing ervan te rechtvaardigen zijn: *“Wij zijn van mening dat het de plicht is van de overheid om ervoor te zorgen dat het land in het bezit is van dit meesterwerk en dat het bijdraagt aan de verfraaiing van de stad en aan de opvoeding van het publiek. Door het in het hart van de hoofdstad te plaatsen, zal de artistieke reputatie van ons land worden versterkt”*;

Overwegende derhalve dat het werk in de openbare ruimte is geïntegreerd als reactie op een specifieke politieke en stedenbouwkundige wens;

Overwegende dat, hoewel het werk een meesterwerk van zijn tijd is, het waarden uitdraagt die niet meer in overeenstemming zijn met die van de hedendaagse samenleving, met een patriarchale visie op sociale en familiale relaties die door het werk wordt uitgedragen, met vaste stereotypen van het gezin en mannelijke macht;

Overwegende dat het essentieel en terecht is vanwege de Stad Brussel om de plaats van een dergelijk werk in deze kenmerkende openbare ruimte, centraal in de stad, te heroverwegen in het licht van hedendaagse waarden over gendergelijkheid, macht en gezin;

Overwegende dat het verplaatsen en hercontextualiseren van het werk een gepaste reactie zou kunnen zijn om de betekenis ervan aan te passen aan de 21e eeuw;

Overwegende dat de reputatie van de beeldhouwer Victor Rousseau al wordt bevestigd door de aanwezigheid van verschillende van zijn werken in de openbare ruimte van Brussel, zoals het Monument voor Charles Buls (1899) op de Grote Markt in Brussel, de sculptuur Max Waller (1914) op het Ambiorixplein, een bas-reliëf op de hoek van de gevel van het Hôtel Hannon (1903) in Sint-Gillis, een beeldhouwwerk dat de gevel van het stadhuis van Sint-Gillis siert (begin 20ste eeuw), twee standbeelden op de hoofdgevel van het gemeentehuis van Vorst, het Monument voor de burgemeesters Charles Buls en Emile Demot (1928) op de Louizalaan, het bronzen beeld van de Overwinning (1911) dat de rotonde van de Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis bekroont, het Monument ter ere van de Vorstenaren die stierven voor hun land (de vergulde bronzen) op het Omer Denisplein in Vorst, en de talrijke belangrijke standbeelden in de Brusselse musea en de archieven; dat in deze context, de verplaatsing van het werk *'De Rijpheid'* niet zou betekenen dat de historische waarde van de kunstenaar wordt ontkend, maar wel zou vermijden dat één kunstenaar overmatig wordt verheerlijkt ten nadele van de artistieke diversiteit; dat de wens om meer evenwicht te

justifier cette acquisition et son placement sont : *« Nous croyons qu'il est du devoir des autorités publiques d'assurer au pays la possession de cette œuvre magistrale et de faire contribuer celle-ci à l'embellissement de la ville, ainsi qu'à l'éducation du public. Son placement au cœur de la capitale contribuera à augmenter la renommée artistique de notre pays »* ;

Considérant donc que l'œuvre a été intégrée dans l'espace public en réponse à une volonté politique et urbaine spécifique ;

Considérant que bien que l'œuvre soit un chef-d'œuvre de son époque, elle véhicule des valeurs qui ne sont plus en phase avec celles de la société actuelle, avec une vision patriarcale des rapports sociaux et familiaux véhiculée par l'œuvre, avec des stéréotypes figés sur la famille et le pouvoir masculin ;

Considérant qu'il est essentiel et légitime de la part de la Ville de Bruxelles de reconsidérer la place d'une telle œuvre dans cet espace public emblématique, central de la Ville, à la lumière des valeurs contemporaines d'égalité des genres, de pouvoir et de famille ;

Considérant qu'un déplacement et une recontextualisation de l'œuvre pourraient être une réponse opportune pour ajuster sa signification au XXIe siècle ;

Considérant que la renommée du sculpteur Victor Rousseau est déjà confirmée par la présence de plusieurs de ses œuvres dans l'espace public bruxellois, telles que le Monument à Charles Buls (1899) sur la Grand-Place de Bruxelles, la sculpture Max Waller (1914) au Square Ambiorix, un bas-relief à l'angle de la façade de l'Hôtel Hannon (1903) à Saint-Gilles, une statuette agrémentant la façade de l'Hôtel de Ville de Saint-Gilles (début XXe), deux statues sur la façade principale de l'Hôtel de Ville de Forest, le Monument aux Bourgmestres Charles Buls et Emile Demot (1928) sur l'avenue Louise, la sculpture de bronze de la Victoire (1911) couronnant la rotonde des Musées royaux d'Art et d'Histoire, le Monument en hommage aux Forestois morts pour la Patrie (les bronzes dorés) (1922) sur le square Omer Denis à Forest, et encore de nombreuses sculptures importantes dans les musées bruxellois et les réserves d'archives ; que dans ce contexte, le déplacement de l'œuvre *La Maturité* n'entraînerait pas la négation de la valeur historique de l'artiste, mais permettrait d'éviter une glorification excessive d'un seul créateur au détriment de la diversité artistique ; qu'une volonté de rééquilibrage qui viserait à laisser la place à d'autres artistes contemporains et à renouveler la

brenge en plaats te maken voor andere eigentijdse kunstenaars en om de openbare ruimte om te vormen tot een meer inclusieve ruimte terecht is;

B. Het plein:

Overwegende de historische studie van het werk die in juni 2022 op verzoek van de Stad Brussel werd uitgevoerd in het kader van de heraanleg van het plein;

Overwegende dat deze studie onder meer aangeeft:

- dat *'De Rijpheid'* niet specifiek voor de huidige locatie werd ontworpen, maar in 1913 in opdracht van de Stad Brussel werd gebouwd op basis van een gipsmodel dat op het 20ste Salon Pour L'Art werd voorgesteld;
- dat er geen enkel spoor is gevonden van de precieze bedoelingen van Victor Rousseau met betrekking tot de inrichting van de site; aangezien de kunstenaar alleen melding heeft gemaakt van de behoefte aan een groene omgeving, lijkt het erop dat de inrichting van het park en het plein niet overeenstemmen met zijn oorspronkelijke visie;

Overwegende derhalve dat het legitiem is om na te gaan of het in het geval van herontwikkeling passend zou zijn om het werk te verplaatsen naar een meer geschikte locatie - zoals voorgesteld in de historische studie - die de oorspronkelijke bedoeling van de kunstenaar om het te integreren in een natuurlijke omgeving, zou respecteren;

Overwegende dat de huidige configuratie van het plein, bestaande uit een grasveld zonder grote bomen, niet beantwoordt aan de uitdagingen van de klimaatverandering, in het bijzonder de bestrijding van hitte-eilanden. Deze ruimte, gelegen in een sterk verharde omgeving, is een echte kans om een groene, schaduwrijke zone te creëren en dat, naast de strijd tegen hitte-eilanden, de aanplant van bomen, vooral op de hellingen, een sleutelrol speelt in het regenwaterbeheer en het mogelijk maakt om de risico's op verzadiging en overstromingen in de benedenstad te verminderen;

Overwegende dat de site van de Houtmarkt, gelegen in de buurt van het Centraal Station en talrijke kantoorgebouwen, een belangrijk knooppunt is voor voetgangers tussen de

compositie de l'espace public de manière plus inclusive serait légitime ;

B. Le square :

Considérant l'étude Historique de l'œuvre réalisée en juin 2022 à la demande de la Ville de Bruxelles, dans le cadre du réaménagement du square ;

Considérant que cette étude indique notamment :

- que La Maturité n'a pas été spécifiquement conçue pour son emplacement actuel, mais a été commandée par la Ville de Bruxelles en 1913 sur la base d'un modèle en plâtre présenté au XXe Salon Pour L'Art ;
- qu'aucune trace des intentions précises de Victor Rousseau concernant l'aménagement du site n'a été retrouvée, l'artiste ayant seulement évoqué la nécessité d'un cadre verdoyant, il apparaît que l'aménagement du parc et du square ne correspondait pas à sa vision originale ;

Considérant dès lors qu'il est légitime de s'interroger sur l'opportunité, lors d'un réaménagement, de déplacer l'œuvre vers un emplacement plus adapté – tel que proposé par l'étude historique –, permettant de respecter l'intention initiale de l'artiste de l'intégrer dans un cadre naturel ;

Considérant que la configuration actuelle du square, composé d'une pelouse et dépourvu d'arbres de grandes tailles, ne permet pas de répondre aux enjeux du changement climatique, en particulier à celui de lutte contre les îlots de chaleur. Cet espace, situé dans un environnement fortement minéralisé, représente une réelle opportunité pour la création d'une zone verdurisée et ombragée, qu'au-delà de la lutte contre les îlots de chaleur, la plantation d'arbres, en particulier sur les pentes, joue un rôle clé dans la gestion des eaux pluviales et permet d'éviter les risques de saturation et d'inondation dans le bas de Bruxelles ;

Considérant que, situé à proximité de la Gare Centrale et de nombreux immeubles de bureau, le site du Marché au Bois constitue un nœud de circulation important pour les piétons entre le haut et le bas de la Ville (+)

boven- en benedenstad (+/- 500 voetgangers tijdens de ochtendspits - telling 2017);

Overwegende dat het plein niet toegankelijk is voor voetgangers; dat het plein door zijn inrichting en zijn afbakening door balustrades geen ruimte biedt om te rusten en te leven, maar voetgangers integendeel dwingt om uitsluitend gebruik te maken van de randgedeelten die bestemd zijn voor het verkeer;

Overwegende dat deze openbare ruimte, op het kruispunt van de as Koloniën/Kantersteen en de Ravensteinstraat, nochtans een belangrijk potentieel biedt als ademruimte voor het publiek, die gemakkelijk toegankelijk is vanuit het Centraal Station en de omgeving;

Overwegende dat de inrichting van het plein ook een gevolg is van de locatie die voor het werk was gekozen, en daardoor beperkt werd;

C. Conclusie:

Overwegende dat de inschrijving op de bewaarlijst meer soepelheid van beheer toelaat doordat de verplichtingen beperkt zijn tot het behoud in goede staat (art. 214 van het BWRO), in tegenstelling tot de bescherming die onder meer een verbod oplegt voor elke - zelfs gedeeltelijke - afbraak, het gebruik of wijziging van gebruik die niet conform zijn met de erfgoedwaarden, of de verplaatsing; Dat deze maatregel voorziet in de mogelijkheid om het op deze manier beschermde werk te verplaatsen om de opwaardering ervan te garanderen, terwijl het plein tegelijkertijd kan worden aangepast aan huidige en toekomstige stedelijke uitdagingen en behoeften;

Overwegende dat de inschrijving op de bewaarlijst een wettelijke erkenning is van de uitzonderlijk opmerkelijke erfgoedwaarde, zal de eigenaar kunnen genieten van het advies van de diensten van het Gewest om het werk te begeleiden in het kader van een herlocalisatie, met respect voor zijn hoge erfgoedwaarde;

Overwegende dat de inventaris van monumenten opgesteld door de Stad Brussel in de beschrijving van *'De Rijpheid'* aangeeft dat het werk in goede staat is en geen structureel risico inhoudt, zou de verplaatsing van dit beeldhouwwerk dus geen technische problemen mogen opleveren, noch de bewaring ervan in gevaar mogen brengen;

Op voorstel van de minister van de Brusselse Hoofdstedelijke Regering, bevoegd voor Monumenten en Landschappen,

500 piétons à l'heure de pointe du matin – comptage 2017) ;

Considérant que le square n'est pas accessible aux piétons ; que, de par sa configuration et sa délimitation par des balustrades, le square n'offre pas d'espace de repos et de vie, mais au contraire, contraint les piétons à utiliser exclusivement les espaces périphériques qui sont dédiés à la circulation ;

Considérant pourtant que cet espace public, au carrefour en l'axe Colonies/Cantersteen et la rue Ravenstein offre un potentiel important d'espace de respiration ouvert au public, facilement accessible depuis la gare Centrale et ses environs ;

Considérant que l'aménagement du square découle et a été limité par l'implantation choisie pour l'œuvre ;

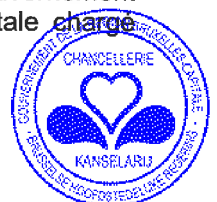
C. Conclusion :

Considérant que l'inscription sur la liste de sauvegarde permet plus de souplesse de gestion par ses obligations limitées au maintien en bon état (art. 214 du CoBAT), au contraire du classement qui interdit en outre toute démolition, même partielle, utilisation ou modification d'usage non conformes aux intérêts patrimoniaux, ou son déplacement ; que cette mesure postule la possibilité de pouvoir déplacer l'œuvre ainsi protégée en vue de garantir sa revalorisation tout en permettant l'adéquation du square avec les enjeux et besoins urbains actuels et à venir ;

Considérant que par l'inscription sur la liste de sauvegarde, la valeur patrimoniale particulièrement remarquable de l'œuvre est légalement reconnue, ce qui permettra au propriétaire de bénéficier des conseils des services de la Région en vue d'accompagner l'œuvre dans le cadre d'une relocalisation, et ce dans le respect de sa haute valeur patrimoniale ;

Considérant que l'inventaire des monuments réalisé par la Ville de Bruxelles indique, dans la fiche descriptive de La Maturité, que l'œuvre est en bon état et ne présente aucun risque structurel, le déplacement de cette sculpture ne devrait donc poser aucune difficulté technique ni compromettre sa préservation ;

Sur proposition du Ministre du Gouvernement de la Région de Bruxelles-Capitale chargé des Monuments et Sites,

Na beraadslaging,

Besluit:

Artikel 1 - De procedure voor de inschrijving van het werk *'De Rijpheid'* op de lijst van beschermde monumenten wordt ingesteld omwille van zijn historisch en esthetisch belang, zoals gespecificeerd in bijlage I, die integraal deel uitmaakt van dit besluit. Het goed is niet gekadastréerd.

Art. 2 - De procedure tot bescherming als monument en als landschap voor het geheel van het plein begrepen tussen de Houtmarkt, de Ravensteinstraat, de Warandeborg en de Twaalfapostelenstraat op het grondgebied van Brussel wordt niet ingesteld.

Art. 3 – De minister bevoegd voor Monumenten en Landschappen wordt belast met de uitvoering van dit besluit.

Brussel, 12 december 2024

Voor de Brusselse Hoofdstedelijke Regering,

De Minister-President van de Brusselse Hoofdstedelijke Regering, bevoegd voor Territoriale Ontwikkeling en Stadsvernieuwing, Toerisme, de Promotie van het Imago van Brussel en Biculturele Zaken van Gewestelijk Belang,

Rudi VERVOORT

De Minister van de Brusselse Hoofdstedelijke Regering, bevoegd voor Financiën, Begroting, Openbaar Ambt, Promotie van Meertaligheid en van het Imago van Brussel,

Sven GATZ

Après délibération,

Arrête :

Article 1er – Est entamée la procédure d'inscription sur la liste de sauvegarde comme monument de l'œuvre « La Maturité », en raison de son intérêt historique et esthétique, précisé dans l'annexe I qui fait partie intégrante du présent arrêté. Le bien est non cadastré.

Art. 2 – N'est pas entamée la procédure de classement comme monument et comme site de la totalité du square compris entre le Marché au Bois, la rue Ravenstein, la rue Montagne du parc et la rue des Douze Apôtres situé sur le territoire de Bruxelles.

Art. 3 – Le Ministre qui a les Monuments et Sites dans ses attributions est chargé de l'exécution du présent arrêté.

Bruxelles, le 12 décembre 2024

Pour le Gouvernement de la Région de Bruxelles-Capitale,

Le Ministre-Président du Gouvernement de la Région de Bruxelles-Capitale chargé du Développement territorial et de la Rénovation urbaine, du Tourisme, de la Promotion de l'Image de Bruxelles et du Biculturel d'Intérêt régional,

Le Ministre du Gouvernement de la Région de Bruxelles-Capitale, chargé des Finances, du Budget, de la Fonction publique, de la Promotion du Multilinguisme et de l'Image de Bruxelles,

Copie certifiée conforme
Voor eensluidend afschrift

17-12-2024
Chancellerie - Kanselarij
Hamid MHAOUCHI

ANNEXE I A L'ARRÊTÉ DU GOUVERNEMENT DE LA RÉGION DE BRUXELLES-CAPITALE ENTAMANT LA PROCÉDURE D'INSCRIPTION SUR LA LISTE DE SAUVEGARDE DE L'ŒUVRE « LA MATURITÉ » ET N'ENTAMANT PAS LA PROCÉDURE DE CLASSEMENT COMME MONUMENT ET COMME SITE DU SQUARE COMPRIS ENTRE LE MARCHÉ AU BOIS, LA RUE RAVENSTEIN, LA RUE MONTAGNE DU PARC ET LA RUE DES DOUZE APÔTRES SITUÉ SUR LE TERRITOIRE DE BRUXELLES

Réf cadastrale : bien non cadastré.

Description sommaire :

La Maturité par Victor Rousseau est un groupe sculpté monumental datant de 1922, en marbre blanc de Carrare qui se présente comme un triptyque composé de six figures. Les volumes sont distribués harmonieusement autour du personnage central, les deux parties latérales se développant en miroir l'une de l'autre.

À l'extrémité gauche, une jeune fille agenouillée, nue et la tête ceinte d'une couronne fleurie, porte la main à son visage pour humer le parfum d'une fleur. Derrière elle se tient une femme vêtue d'un subtil drapé ne découvrant que sa poitrine. Elle esquisse un sourire et jette un regard en direction de l'adolescente. La femme tient une corbeille de fleurs qui débordent et se déversent autour d'elle. Ces guirlandes végétales, composées de fleurs et de fruits, se poursuivent à travers toute la composition et forment un lien entre les six personnages. Au centre, un homme barbu, supposé d'âge mûr, trône sur un drapé qui couvre pudiquement la part la plus intime de son anatomie. Son regard serein contemple le lointain. Le groupe de droite se compose d'un jeune couple également dénudé, si ce n'est l'habituelle feuille de vigne du jeune homme. Leurs mains se joignent, dans un élégant mouvement d'ouverture des bras, qui répond, d'un point de vue formel, à la pose de la femme de la partie gauche. Enfin, un jeune homme ponctue le groupe sculpté. Assis, il se détourne du reste des personnages, ses jambes tombant à l'arrière du soubassement. La tête cachée dans l'une des guirlandes végétales qui traversent la composition, il porte la main à son flanc gauche. La position de ce personnage est d'autant plus curieuse que la sculpture n'était pas censée être observée depuis l'arrière et que l'artiste avait particulièrement insisté pour qu'un rideau de verdure cache le dos de son monument.

Intérêts présentés par le bien selon les critères définis à l'article 206, 1° du Code bruxellois de l'Aménagement du Territoire :

Intérêt historique :

« *La Maturité* s'inscrit dans le schéma classique du parcours de la statuaire au XIXe et au début du XXe siècle. Le fait que l'œuvre préexiste à la commande n'a rien d'inhabituel, surtout en matière de sculpture monumentale.

Les plâtres originaux de Victor Rousseau ont été légués à l'Académie des Beaux-Arts de Bruxelles, par Denise Vanden Eeckhoudt en 1974. Actuellement, ils ornent toujours les couloirs de l'institution dans laquelle le sculpteur enseigna jusqu'en 1935. »¹

« L'œuvre *La Maturité* de Victor Rousseau s'inscrit nettement dans la tendance idéaliste du symbolisme. À l'opposé du réalisme et du naturalisme, l'art idéaliste entend incarner une beauté idéalisée. L'œuvre est perçue comme le véhicule de valeurs morales et de vérités essentielles, immuables et universelles, transmises au travers d'une parfaite harmonie des proportions. Dans son contexte historique de création, l'œuvre *La Maturité* était vraisemblablement comprise comme une image idéalisée de la famille et, par extension, de la perpétuation du cycle de la vie. »²

Intérêt esthétique:

« Les articles de presse contemporains au XXe salon *Pour L'Art* sont particulièrement élogieux à l'égard de Victor Rousseau qui est, d'ailleurs, l'un des artistes les plus commentés – si ce n'est le plus commenté, certains articles lui étant même entièrement consacrés. Son envoi est à plusieurs reprises qualifié de « clou de l'exposition » et l'œuvre *La Maturité* est véritablement considérée comme un chef-d'œuvre. Le haut degré de perfection technique, l'idéalisme des figures, la grâce et la sérénité des attitudes sont longuement évoqués, comme dans l'article de Franz Hellens paru dans *L'Art Moderne* :

« Chez lui, nulle trace d'effort, nulle hésitation apparente, mais une constante et sereine fécondité de travail qui fait que toutes les œuvres échappées à son ciseau apparaissent comme jaillies par

miracle, dans leur perfection. [...] Les figures de Rousseau sont d'une vie claire et aisée ; l'artiste les a groupées sans aucune recherche, comme elles se présentent, idéalisant seulement leurs attitudes et les douant d'une vie intérieure intense et pure. » »³

Sources :

Lena Hofman, *Etude Historique – Groupe sculpté La Maturité de Victor Rousseau*, juin 2022, 58p

1 Lena Hofman, *opcit*, p19

2 Lena Hofman, *opcit*, p22

2 Lena Hofman, *opcit*, p20

Vu pour être annexé à l'arrêté du 12/12/2024

Le Ministre-Président du Gouvernement de la Région de Bruxelles-Capitale, chargé du Développement territorial et de la Rénovation urbaine, du Tourisme, de la Promotion de l'Image de Bruxelles et du Biculturel d'intérêt régional,

Rudi VERVOORT

Le Ministre du Gouvernement de la Région de Bruxelles-Capitale, chargé des Finances, du Budget, de la Fonction publique, de la Promotion du Multilinguisme et de l'Image de Bruxelles,

Sven GATZ

Copie certifiée conforme
Voor getuigd afschrift
17-12-2024
Chancellerie - Kanselarij
Hamid MHAOUCHI

BIJLAGE I BIJ HET BESLUIT VAN DE BRUSSELSE HOOFDSTEDELIJKE REGERING HOUDENDE INSTELLING VAN DE PROCEDURE TOT INSCHRIJVING OP DE BEWAARLIJST EN TOT NIET-INSTELLING VAN DE PROCEDURE TOT BESCHERMING ALS MONUMENT EN ALS LANDSCHAP VAN HET GEHEEL VAN HET PLEIN BEGREPEN TUSSEN DE HOUTMARKT, DE RAVENSTEINSTRAAT, DE WARANDEBERG EN DE TWAALFAPOSTELLENSTRAAT OP HET GRONDGEBIED VAN BRUSSEL.

Kadastrale referentie: niet-gekadastreerd goed.

Beknopte beschrijving:

'De Rijpheid' van Victor Rousseau is een monumentale beeldhouwde groep uit 1922, in wit marmer van Carrara, uitgevoerd als een drieluk van zes figuren. De volumes zijn harmonieus verdeeld rond de centrale figuur, waarbij de twee zijdelen elkaar spiegelen.

Helemaal links knielt een jong meisje, naakt en met een bloemenkroon om haar hoofd, terwijl ze haar hand naar haar gezicht brengt om de geur van een bloem op te snuiven. Achter haar staat een vrouw gekleed in een subtiele draperie die alleen haar borsten onthult. Ze glimlacht en werpt een blik in de richting van het meisje. De vrouw houdt een mand met bloemen vast die uitpuilt om haar heen. Deze slingers van bloemen en fruit lopen door in de hele compositie en vormen een verbinding tussen de zes figuren. In het midden zit een bebaarde man, vermoedelijk van rijpere leeftijd, tronend in een draperie die bescheiden het meest intieme deel van zijn anatomie bedekt. Hij kijkt sereen de verte in.

De groep rechts bestaat uit een jong stel dat eveneens naakt is, afgezien van het gebruikelijke vijgenblad van de jongeman. Hun handen zijn verbonden in een elegante openingsbeweging van de armen, een formeel antwoord op de pose van de vrouw links. Ten slotte wordt de beeldhouwde groep vervolledigd door een jonge man. Zittend wendt hij zich af van de rest van de figuren, zijn benen vallen naar de achterkant van de sokkel. Met zijn hoofd verborgen in een van de plantenslingers die de compositie doorkruisen, legt hij zijn hand in zijn linkerzij. De positie van deze figuur wordt nog eigenaardiger wanneer men weet dat het niet de bedoeling was dat het standbeeld langs achter bekeken werd en dat de kunstenaar aandrong op een muur van groen om de rug van zijn kunstwerk te verbergen.

Belang van het goed volgens de criteria die worden bepaald in artikel 206, 1° van het Brussels Wetboek van Ruimtelijke Ordening:

Historisch belang:

"'De Rijpheid' past in het klassieke patroon van de beeldhouwkunst in de negentiende en vroege twintigste eeuw. Het feit dat het werk al voor de opdracht bestond is niet ongebruikelijk, zeker niet als het gaat om monumentale beeldhouwkunst.

De originele gipsen afgietsels van Victor Rousseau werden in 1974 door Denise Vanden Eeckhoudt nagelaten aan de Academie voor Schone Kunsten van Brussel. Vandaag sieren ze nog steeds de gangen van de instelling waar de beeldhouwer tot 1935 les gaf. "

"Victor Rousseaus 'De Rijpheid' maakt duidelijk deel uit van de idealistische trend van het symbolisme. In tegenstelling tot realisme en naturalisme probeerde idealistische kunst geïdealiseerde schoonheid te belichamen. Het werk wordt gezien als een medium voor morele waarden en essentiële, onveranderlijke en universele waarheden, overgebracht door een perfecte harmonie van proporties. In de historische context waarin het werd gemaakt, werd De Rijpheid waarschijnlijk gezien als een geïdealiseerd beeld van het gezin en, bij uitbreiding, van de bestendinging van de cyclus van het leven. "

Esthetisch belang:

Persartikels uit de periode van het 20ste Salon Pour L'Art zijn bijzonder lovend over Victor Rousseau, die bovendien een van de meest becommentarieerde kunstenaars is - zo niet de meest becommentarieerde, sommige artikels zijn zelfs volledig aan hem gewijd. Bij verschillende gelegenheden werd zijn inzending beschreven als het "hoogtepunt van de tentoonstelling" en 'De Rijpheid' werd echt als een meesterwerk beschouwd. De hoge mate van technische perfectie, het idealisme van de figuren, de gratie en sereniteit van de houdingen worden allemaal uitvoerig besproken, zoals in het artikel van Franz Hellens in L'Art Moderne:

"In zijn werk is er geen spoor van inspanning, geen schijnbare aarzeling, maar een constante en serene vruchtbaarheid van de arbeid waardoor alle werken die aan zijn beitel ontsnappen als op miraculeuze wijze verschijnen in hun perfectie.

[...] Rousseaus figuren hebben een heldere en gemakkelijke levensechtheid; de kunstenaar heeft heeft ze ongekunsteld gegroepeerd, precies zoals ze eruitzien, alleen hun houdingen geïdealiseerd en hen een intens en zuiver innerlijk leven gegeven. " ³

Bronnen:

Lena Hofman, *Etude Historique – Groupe sculpté La Maturité de Victor Rousseau*, juni 2022, 58p

1 Lena Hofman, *opcit*, p19

2 Lena Hofman, *opcit*, p22

3 Lena Hofman, *opcit*, p20

Gezien om als bijlage te worden gevoegd bij het besluit van 12/12/2024

De Minister-President van de Brusselse Hoofdstedelijke Regering, belast met Territoriale Ontwikkeling en Stadsvernieuwing, Toerisme, de Promotie van het Imago van Brussel en Biculturele Zaken van Gewestelijk Belang,

Rudi VERVOORT

De minister van de Brusselse Hoofdstedelijke Regering, belast met Financiën, Begroting, Openbaar Ambt, de Promotie van Meertaligheid en van het Imago van Brussel,

Sven GATZ

Copie certifiée conforme
Voor eenstudeerend afschrift
17-12-2024
Chancellerie - Kanselarij
Hamid MHAOUCHI

